

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Потерейко Орислави Олегівни «Віртуалізація держави: теоретико-методологічний аналіз», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Актуальність теми дисертації. Тривалий час інститут держави функціонував та відтворювався у теоретично осмислених формах. Однак з середини 1980-х рр. він починає доволі динамічно змінюватися, стимулюючи пошук методологічних та концептуальних версій, придатних для дослідження цих процесів. Початок активізації теоретико-методологічного оновлення інструментів вивчення інституту держави був покладений структурно-технологічними змінами (модель «New public management»), відповідно до яких держава трансформувалася на обмежений правовими рамками інститут управління, покликаний забезпечувати інтереси і потреби своїх громадян. Згодом, базовою тенденцією трансформації інституту держави стає децентралізація влади, яка стимулює теоретичне осмислення співвідношення понять децентралізації та деконцентрації. На межі XX–XXI ст. у політичній науці активно обговорюються та концептуалізуються проблеми кризи національної держави як суверенного суб'єкту під впливом глобалізаційних процесів та втрата нею вестфальського формату «більярдної кулі» в умовах складного, різноманітного і багаторівневого міжнародного порядку.

Зміни інституту держави в умовах віртуалізації політики та суспільних відносин, неминучість яких стала очевидною вже в перше десятиліття XX ст., окреслили перед політичною наукою завдання вироблення дослідницького інструментарію вивчення процесів та результатів віртуалізації держави, способів і методів вирішення протиріч, створюваних новими формами організації інституту держави. У даному контексті, звернення О. О.

Потерейко до визначення теоретико-методологічних принципів дослідження віртуалізації держави як політичного інституту, є безумовно актуальним.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукова спрямованість даної дисертаційної роботи підпорядкована меті дослідження, яка визначається автором як наукова концептуалізація та з'ясування евристичних перспектив віртуалізації держави (с. 19). Для її досягнення авторка послідовно досліджує еволюцію ідей про «віртуальне»; систематизує методологічні підходи до аналізу проблеми віртуалізації держави та з'ясовує зміст віртуалізації політичного інституту держави; виявляє сутнісні характеристики віртуальної держави та особливості даного процесу; з'ясовує особливості віртуалізації таких основних ознак держави як постійне населення, державна територія, система органів державної влади та суб'єктність у міжнародних відносинах; визначає спільне та відмінне в процесах віртуалізації інституту держави в США, ФРН, Польщі та Україні.

Окреслюючи методологічні засади дослідження віртуалізації держави, О. О. Потерейко звертається до особливостей концептуалізації даного поняття в сучасній політичній науці, детально аналізуючи при цьому зміст основних категорій, що характеризують дану сферу наукових досліджень, а саме: «віртуалізація», «віртуальна держава», «симулякр», «дискур», «інформація», «інформаційне суспільство», «медіація», «медіатизація», «реальність (суб'єктивна та об'єктивна)», «кібердержава» (с. 27–40). Дослідниця слушно зауважує, що в сучасній політичній науці віртуальними або кібердержавами зазвичай називають ті, які не відповідають усім ознакам міжнародного правосуб'єкта, акцентуючи увагу на тому, що під віртуалізацією держави найперше слід розуміти зміну механізмів функціонування держави, перенесення виконання державою своєї функцій частково чи уповні до кіберпростору (с. 66–67).

Авторка докладно зупиняється на висвітленні теоретико-методологічних аспектів видозміни чотирьох основних ознак держави,

закріплених Конвенцією Монтевідео: постійне населення, визначена територія, уряд, здатність вступати у відносини з іншими державами. О. О. Потерейко доводить, що віртуалізація постійного населення як однієї з чотирьох основних ознак держави, полягає у: відході від ідеї етнічної нації як такої, що наділена панівними правами визначати владу на території певної держави; формуванні ідентичностей переважно в інформаційному просторі, який не завжди контролюється державою; творенні космополітичного світогляду як результату уніфікації комунікативних платформ, запровадження освітніх ініціатив та усвідомлення глобальних загроз; загостренні різних форм націоналізму як засобу протистояти процесові «розмивання» кордонів (с. 73–77).

На нашу думку, інтеграція до дослідницького поля проблеми трансформації в умовах глобалізації та медіатизації визначеної території як однієї з основних ознак держави, дозволило авторці більш чітко охарактеризувати напрями динамічного оновлення таких характеристик політичного простору як універсальність (здатність впливати на всі сфери життя, елементи суспільства, відносини, події), включеність (можливість безмежного проникнення в усі сфери життя) та атрибутивність (здатність поєднуватися з неполітичними суспільними явищами, відносинами та сферами) (с. 77–84). Особливо важливого значенням в процесі віртуалізації території як ознаки держави О. О. Потерейко надає таким його аспектам як політична конкуренція між простором і територіями, в якій простір починає домінувати над територією; зміна відносин між простором і часом; набуття межами соціальної взаємодії (зокрема і кіберпростором) політично значимої сутності; спротив певних держав процесам глобалізації у вигляді стратегії «закритості», виникнення явища детериторіалізації (с. 86–91).

Звернення дослідниці до вивчення процесів віртуалізації органів державної влади, дозволило їй встановити, що віртуалізація органів управління зумовлена переміщенням капіталу, зміцненням демократичних цінностей, поширенням інформаційно-комунікативних технологій,

розвитком електронної демократії та процесів електронного врядування. О. О. Потерейко наголошує, що в «інформаційному просторі державна влада змушена постійно боротися за свою владу з численною кількістю інших авторитетів. Небезпеки для влади в межах кіберпростору мають часто нематеріальний характер. Вони диктують необхідність стежити за інформаційними потоками, не допускаючи власної дискредитації» (с. 101).

Застосовуючи порівняльний метод до дослідження національних стратегій кібербезпеки США, ФРН і Польщі, авторка дисертації виокремлює спільні та відмінні риси процесу віртуалізації інституту держави на рівні національних практик. Зокрема, до спільних характеристик дослідниця обґрунтовано відносить (1) спрямованість на підвищення обізнаності громадян в питаннях кібербезпеки та з широкого кола питань, пов'язаного з функціонуванням цифрової держави; (2). Чітку позицію національних урядів, що в кіберпросторі мають домінувати права та свободи людини; (3) відмова від офіційного культивування ідеї космополітизму; (4) позиціонування детериторіалізації як об'єднання зусиль для протидії кіберзлочинності та переосмислення ролі кордонів, зумовленого економічною глобалізацією; (5) зростання уваги до проблем кібербезпеки та гарантування мережевої безпеки (с.). Відмінним в процесі віртуалізації урядів є неоднакова увага до того, якою має бути конфігурація національної мережі органів протидії кіберзлочинності, способів реагування на кіберзлочини (с. 117–122, 127–130, 135–139). О. О. Потерейко встановлює та доводить існування відмінностей у визначенні супротивників в системі міжнародних відносин: якщо США чітко називають конкретні держави (Росія, Іран, КНР і КНДР), то ФРН і Польща обмежуються визначенням потенційних кіберзлочинців, яким мають намір протидіяти. Авторка наголошує, що по-різному держави визначають й власну роль у процесі віртуалізації міжнародних відносин: США констатує право лідера і значною мірою наступальну тактику, ФРН – готовність виконувати всі міжнародні угоди, а Польща зорієнтована на взаємодію у сфері

убезпечення кіберпростору на глобальному та регіональному рівнях (с. 143–150).

Каркасом для виокремлення проблем віртуалізації інституту держави в Україні у 2014–2019 рр., О. О. Потерейко Стратегію кібербезпеки України (2016 р.), якою актуалізовані проблеми, що потребують вирішення, такі як верховенство права, повага до прав і свобод особи питань в умовах віртуалізації відносин держави та особи; забезпечення національних інтересів України; відкритість, доступність, стабільність і захищеність кіберпростору; пріоритетний розвиток і підтримка вітчизняного наукового, науково-технічного та виробничого потенціалу (с. 154–156).

Розглядаючи проблему віртуалізації державної території, авторка зауважує, що через анексію АР Крим та окупацію територій на Сході нашої держави, ця проблема має особливе значення. Проте, Україна інтегрується в глобальний позатериторіальний простір, а глобалізація як детериторізація призводить до певної «реконфігурації» географічного простору (с. 161–164).

Визначаючи особливості віртуалізації уряду, О. О. Потерейко доводить, що цей елемент є найбільш увиразненим елементом системи віртуалізації інституту держави в Україні. Дослідниця стверджує, що орієнтир на побудову цифрової держави передбачає по-перше, перспективу надання особі сервісу без наявності державної бюрократії, що є важливим кроком у політиці анти корупції; по-друге, потребує перегляду мережі органів, відповідальних за безпеку та дотримання національних інтересів в кіберпросторі (с. 167–174).

Результати дисертаційного дослідження О. О. Потерейко позначені науковою новизною, зокрема автором вперше: розглянуто віртуалізацію держави на технологічному та символічному рівнях, відображенням чого є видозміна основних ознак держави під впливом глобалізаційних, технологічних, інформаційно-комунікаційних змін; інтерпретовано віртуалізацію держави як систему принципів, інструментів (детериторіалізація, дискурсивізація, медіатизація), які поєднують

конструктивні та деструктивні наслідки, що проявляється у ставленні до інституту громадянства, мірі лояльності до держави, руйнуванні національної ідентичності, обмеженні суверенітету, глобальній технологічній залежності; виділено основні чинники віртуалізації: щодо постійного населення (перенесення до кіберпростору механізмів формування національної ідентичності), щодо постійної території («розмивання» кордонів в процесі боротьби з кіберзлочинністю та глобальними ризиками; поступова втрата громадянами міцного зв'язку з певною територією), щодо уряду (поступове перенесення процесу прийняття урядових рішень в інформаційний простір, організація заходів кібербезпеки, залучення громадян до процесу прийняття державних рішень через інформаційний простір), щодо здатності держави вступати у міжнародні відносини (часткове делегування суверенітету держави); визначено основні тенденції віртуалізації інституту держави.

За темою дисертації опубліковано 12 наукових публікацій, з яких 4 статті у фахових виданнях із політичних наук в Україні, 1 стаття в іноземному виданні, 7 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Повнота викладу сформульованих в дослідженні наукових положень, висновків і результатів в опублікованих працях. Основні результати проведених автором досліджень, теоретичні та методологічні положення, практичні рекомендації опубліковані в 12 наукових працях, з них – 4 наукові статті у виданнях, визнаних фаховими з політичних наук, 1 стаття в іноземному виданні, 7 публікацій тез доповідей на науково-практичних конференціях. В опублікованих працях повною мірою відображено основний зміст дисертації.

Структура та зміст автореферату дисертації відповідають структурі та змісту дисертаційної роботи.

Наукове та практичне значення результатів і висновків дисертації, пропозиції щодо їх використання. Результати дисертаційного дослідження мають як наукове, так і практичне значення і можуть стати базою при

визначенні принципів та інструментів інноваційного оновлення смислових структурних компонентів процесу віртуалізації Української держави. Практична цінність дослідження полягає у розробці рекомендацій щодо визначення пріоритетів віртуалізації держави на національному та регіональному рівнях.

Дискусійні положення та зауваження. Поряд з наявністю позитивних результатів, отриманих автором, відзначимо недоліки та дискусійні положення, які, на нашу думку, полягають у такому:

По-перше, у першому розділі дисертації, присвяченому теоретико-методологічним засадам дослідження віртуалізації держави, О. О. Потерейко виокремлює не зовсім традиційний для політологічного дослідження підрозділ 1.1. «Історіографія проблематики віртуалізації держави». Зміст даного підрозділу є інформативно насиченим та виправданим з огляду на дослідницькі завдання. Проте, на нашу думку, він швидше є ретельним описом генези та розвитку ідеї віртуального в історії політичної думки та динаміки використання на різних етапах розвитку політичної науки.

По-друге, дослідження віртуалізації держави неминуче актуалізує проблему вектору зміни політичного як такого. Вивчення держави як джерела та елементу політичного еволюціонувало від позиціонування їх як єдиного цілого (держави і є політичне) до визначення політичного як такого, що перебуває в стані «смерті», спричиненої тим, що держава поступається своїми функціями громадянському суспільству і адміністративним інститутам. Відповідно, здійснений ретельний аналіз віртуалізації держави має окреслити напрям змін суті політичного, яке до сьогодні прямо чи опосередковано пов'язується з інститутом держави.

По-третє, погоджуючись з висновком авторки про те, що віртуалізацію держави можна інтерпретувати як систему принципів та інструментів, до яких віднесено, поміж інших, дискурсивізацію та медіатизацію, вважаємо за необхідне формулювання більш чіткої авторської позиції про те, як віртуалізація держави змінює політичну реальність (інституційний

об'єктивний рівень) та трансформує політичну дійсність (суб'єктивне сприйняття інституційного об'єктивного рівня).

По-четверте, досліджуючи віртуалізацію міжнародних відносин у стратегіях кібербезпеки національних держав, авторка обрала для порівняння країни, які у макровимірі належать до одного безпекового шеругу. Попри виокремлення певних відмінностей між ними як віртуалізованими суб'єктами міжнародних відносин, низка проблем залишилася поза увагою авторки дослідження. Насамперед, маємо на увазі проблеми, породжені реалізацією кіберстратегій Російської Федерації, Китаю чи Іраку, які здатні суттєво впливати на характеристики віртуалізації системи міжнародних відносин.

Відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника. Висловлені зауваження не зменшують наукової цінності дисертаційного дослідження О. О. Потерейко і не впливають на позитивну оцінку проведеного дисертаційного дослідження в цілому. Основні положення дисертаційного дослідження, висновки та рекомендації, які формулює автор, містять суттєву наукову новизну, мають належну аргументацію, достатньою мірою обгрунтовані, науково достовірні. Отже, дисертація О. О. Потерейко є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, у якій вирішено ряд актуальних наукових проблем та отримані науково обгрунтовані результати, що сприятимуть розвитку політичного управління.

Дисертаційне дослідження Потерейко Орислави Олегівни «Віртуалізація держави: теоретико-методологічний аналіз» відповідає паспорту спеціальності 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. Воно є самостійним, завершеним науковим дослідженням, яке містить обгрунтовані та достовірні наукові результати і відповідає сучасним вимогам Міністерства освіти і науки України щодо такого роду наукових робіт (п. 11, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р.,

№ 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р.), які висуваються до кандидатських дисертацій та відповідають паспорту обраної спеціальності. Тому є всі підстави вважати, що авторка дисертаційного дослідження Потерейко Орислава Олегівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки.

Офіційний опонент:

доктор політичних наук, професор,
 професор кафедри політології
 та державного управління
 Чернівецького національного університету
 імені Юрія Федьковича

 Н. Ю. Ротар

